

JÓKAI ANNA

Az ember és regénye az ezredvégen

A regény mindig is válság-termék volt: írója más-más fokú válságérzetéből keletkezett. Mindenesetre nem abból, hogy a világ szép és jó és a lehető legtökéletesebben elrendezett, nem abból, hogy a lét oka és célja lám-lám világos – hanem abból, hogy valami *folyamatosan rontott* van jelen, valami seb, ami a személyiségen és a személyek összességén újra- és újra földörzsölődve átvérzik: amit nem elég a líra balzsamával ideig-óráig elzsongítani. A regényíró – tudatosan vagy tudat alatt – mindezidáig a panacea magnát kereste. Hosszantartó kúrával ön-gyógyított és közterápiát javallt, néha ragyogó, de többnyire ki nem váltott recepteket írt. Vizsgált, diagnosztizált – aztán esetenként átvedlett halottkémmé, kiállította a végbizonyítványt egy-egy kései, rezignált műben. A beteg meghalt, bár a műtét sikerült. Az a *közbülső fázis*, az olvasó felelőssége, akarata sikkadt el. Talán ebbe, ebbe a „mű-sikerbe” fáradt bele annyira az ezredvégen a művészetét művelő ember. Nem tud mit kezdeni csaló és megcsalatott Enjével, ahogy azt a megcélzott, kemény külvilág labdaként visszaveri. Most, ha tehetsége laza gyökerű, és nem elég éber, nagyon is megkísérhető. Kétféle tévedés, kétféle zsákutca, jól álcázott csapda várja.

Az író-emberek egy része *visszafelé* menekül. A gyalázatos „realitást” ismeri el egyetlen valóságnak, meghúzódik a személytelenben, az átlagosban, kiszolgálja a többség ízlését, pedig ahogy Hamvas mondja, a többség mindössze annyit jelent, hogy többen vannak a becsapottak. Hódít a kommersz panel-regény, ami ugyan nem ponyva, csak ezeregy variációban is unalmas. Nem történés, hanem sztori. Reális, de nem valódi. Igaz, Cervantes Don Quijotéjének szélmalom-harca sem igazi valóság, mégis – Hamvas szavaival –, a szélmalom az igazi valósághoz mérhetetlenül közelebb áll, mint Richelieu és a mindenkori nagyinkvizítorok valósága. A panel-regény a földön ugrabugrál, handabandázik, látszatot ütköztet látszattal, a véleményt összekeveri az igazsággal. Színtere szimplán és pusztán „politikai-társadalmi”, öntelten totyog, s ha szárnyalni szeretne, még komikus is. Ahol elragadtatott kíván lenni, ott csak rögeszmés lesz. Az emelkedettség helyén patetikus. A panasz helyén lamentál. Ha pszichologizál, Freud a mestere, csupán a tudatalattit engedi szabadjárá, s nem dolgozik a tudat-felettin is, mint Jung. A sámlira ültetett gondolatka minduntalan lepottyán, pancsikol a frázisokban. Nem a Sancho Panzákról ír, hanem a Sancho Panzák szájaíze szerint, s ezzel mintegy cserbenhagyja őket: igazolja a süllyedést, miszerint korunk Sancho Panzája már nem hűséges csatlósa az eszmehordozónak: legszívesebben kalitkában mutogatná azt a csodabogarat, aki anyagba tapadt, „életrevaló” felfogásában megpróbálja megingatni őt, harcot hirdetve a jelenben már vaskosan megképzett, alakot nyert „gonosz” ellenében. A panel-regényt, az eljelentéktelenített, ál-kollektívizált Én termékét könnyű olvasni. Nyom nélkül átmegegy az amúgy is teflonizált lelkeken. Kiterveltségről árulkodik, a törvény kitapintása helyett. Az iróniát nem ismeri, ezért egyvégtében komolykodó. *A felhígított nyelv* locsogása. Magas témák, békaperspektívából. Fontos kis ügyek, madártávlatból elmaszatolódva. Nagy szavak mint kiüresedett héjak. Nem tanítás, hanem kioktatás. A szállodai recepciós udvarias fölénye, ahogy a kulcsot az *át-*

meneti szobához kézbe adja. Füst Milán beszél arról, hogy a regény: dóm. Íves boltozat, pihentetőkkkel, de szilárd pillérek. Áhítat lakja és csendes vonulások. A panel-regény lapostetejű vásárcsarnok. Mozgalmassága nyüzsgés, kínálata már nem friss, de még ügyesen kiárúsítható. Az író összetéveszti a régiséget az ócskasággal, az el-nem évülőt az elavulttal. Azt hiszi, „hagyományos”. De a hagyományról – mint szakrális tényről – igazában nincs fogalma.

Mások – érthető – ettől eludorodnak. Az Én görcsbe rándul, védekezik, s közben mértéket vesz. Túlduzzad, túlburjánzik. A születésében méltósággal felruházott személy gögös individuummá válik. Nem viszonyít semmihez, mert számára Abszolútum még mint vágykép sem létezik. S egyszer csak itt van a *szöveg-regény*, a töredékek irodalma, a bennfentesek ping-pong játéka. Az embernek nincs többé *története*, csak ilyen-olyan *esetlegessége* – az író csak abban bizonyos, hogy minden bizonytalan; a sehonnanshován belül épp csak vagyunk-vagyogatunk valahol: pontosabban vagyunk is, nem is. Kószálás közben felszedünk egy-két különleges kavicsot a porból, többnyire az útszélről. Persze, elámulunk színén és formáján. A felszínen a szubjektum egy kicsit élvezkedik, mielőtt a zsákmányt elunva visszadobja. A kavics – ha az író tehetséges – az ábrázolásban így is feltündöklök, de keletkezése és az út, ahonnan származik, homályban marad. Mert csak annak fontos az út, aki tart valamerre, s legalább az *irányt* ismeri. Persze, körbe-körbe is lehet járni a letarolt mezőkön, vagy éppen cikk-cakkban bujdoskolni a dzsungelmélyen. Félelmetes dolog ennyire szabadnak lenni, ennyire felelősség nélkül. A válságot uralni visszafelé haladva nem lehet. De eredményét tekintve, *egy helyben topogva* sem. A sok egyéninek képzelt nyakatekert ösvény-vonal egyszer csak meglepetésszerűen közös gödörbe omlik. A kísérletező író fütyül ugyan az alacsony realitásra – de ha a magas valóságot kizárólag saját Énünkre zsugorítjuk és cafatokban kebelezzük be, szédítő káprázattá válik, mint a drog, hogy aztán az alkotó-lelket dermesztően kihűtse. A rettegés a nyelvi szűrkeségtől, a didaktikusságtól olyan modorosságot és nihilizmust teremthet, ami éppen azokat az írókat teszi *lényegében megkülönböztetetlenné*, akik eredetileg legjobban irtóztak a massa-szerű egysütemetűségtől. A pusztán ön-reflektáló nem felhívja a nyelvet, hanem *benneragad*. A maga gunyoros bolondságát leválasztja a közösség szomorú bolondságáról. Szentséges szavakat *megettízítva, újratöltve* se ír le, de a kötőszót, indulatszót is gondolatként használja. Tétova, s erre a tétovaságra rátart. Nem tervnélküli, hanem törvénytágadó. Igaz, nem szentimentálisan kéz-tördelő, de cinikusan vállvonogató. Ott is ironizál, ahol a sírás felfakadna. Megfosztja rangjától a tragikumot: s mivel nem követi katarzist, a katabázis értelmetlen. Minden viszonylagos. A szövegfolyondár, hordalék-elemekkel *nehézkés olvasmány*. Olyan nehézkes, hogy a fogadó-lélek kapuján a szilikonnal dúsitott művi-alkotás át se csusszan. A szöveg-regény nem ismeri a nagyepika boltozatos építkezését, mert, nincsenek tartó-pillérei. Huzatos cirkusz-sátor, mutatvány a manézsbán, ahol a fehérbohóc a porondmester és a taps-gép megbízhatóan működik. Az író megelégszik a másutt már levetett, de még kecsgetetően csillámporos *újszerűvel*, ami az import-bálák gyomrából kibuggyan; azt igazgatja fazonra. A jószerivel még kiszabatlan, *szűz* életszövetbe nem mer vagy nem tud belevágni. *Posztmodern* címkével látjuk el, ami valóban valami *után* van, de semminek sincs *felette*.

Pedig a horizontálisból a vertikálisba átlépni (a szükségszerű horizontális megvetése nélkül) – ez a regény jövője. A válsághelyzetet persze sem a remek emberek, sem a remek művek nem oldhatják fel teljesen, csak *átláthatóbbá* teszik a terepet, ahol a küzdelem folyik. Minden idő kitermeli a maga válságát: így a harmadik évezred is, de – s ez

a kegyelem – azért mégiscsak előbbre döccen a világ. S ha lesz új regénykorszak, csak azért lesz, mert ember és író is lesz, aki felismeri: új forma szellemi megújulás nélkül hiábavaló veszködés, a kultikus alapokról leváló „okos” irodalom éppúgy érintetlenül hagyja az érzelmeinket, mint a „naiv szív-irodalom” az értelmünket. *A tudatos emberi lélek marad szomjan, ha – sokszor az ár ellenében – a forrást fel nem keressük.* A feladat a *gondolkodásmód* gyökeres megváltoztatása. Einstein, a tudós, a lelkiismeretlenné váló tudománnyal kapcsolatban mondta: „Vagy morális átalakulás, vagy pedig végérvényes megsemmisülés következik. Vagy megújul az érzület, vagy pedig elpusztul az élet. Az igazi probléma az emberek szívében és gondolkodásában rejlik. Nem fizikai, hanem etikai probléma ez.” A művészetre, az irodalomra vonatkoztatva is igaz. *Nem a nyelvet kell isteníteni, hanem az istenit nyelvbe-fordítani.* Nem megengedni, hogy a transzcendencia eltűnjön, nem elhessegetni – hanem visszakönyörögni a transzcendenciát. A közléstartam számára minden egyes esetben, annak specifikumára figyelve, az így vagy úgy, de mindenképpen formatervezett edényt felkínálni. Saját vérünkkel személyesíteni, vallomássá, vizsgálattá, mérleggé tenni a regényt, fölfedni, miként árulja el a közösség az igazságot, hogy Hamvas Bélára hivatkozzam. Az Én többé nem merül alá a történülésbe, és nem is röpül a történülés fölé, hanem korrekciós munkát végez önmagán és a világon – nem pusztán az áruló történelemben, hanem az *üdv történetbe* lép, ahol nincsenek előre bemerevített, kizárólagosnak kanonizált formák, hanem az éppen egyes-egyedül odaillő illeszkedik az éppen egyes-egyedül rá várakozóra. Persze, így is sok a hibalehetőség: a túlsordulás, a lötyögés. Nem „fentebb styl” – nem pihegés a „magasabb régiókban”; a leszakadt ember felállati torokhangjai, a söpredék-beszéd is „az égre kiálthat”, a legprofánabb is megszentelődhet, ha maga az író már tudja azt, amit a szegény kis hősei még nem. *Súlyos olvasmány* születik, de az erre éhes személyi lélek képes befogadni, s – vajon milyen arányban? – meg is emészti. A világló bizonyossággal megtermékenyített esztétikai erő az, ami ezt a még néven nem nevezhető regénykezdeményt – a gyermekbetegségekkel együtt – áttemeli a krízis legmélyebb pontján. A krízisből a katasztrófába érkező regény viszont ott veszik, ha trillázva, sikoltozva is, a harmadik évezred előbb vagy utóbb kiszélesedő szakadékában – vagy ott-szárad, ott fonnyad el, szinte észrevétlenül a leghagyott parton.

Nem az ún. „hagyományos” és az ún. „posztmodern” próza egymás elleni szaftos kis gyűlölködéseikhez kínálok muníciót; hiszen talán kitetszik, a definíciók félreértelmezhetőek. Nem minden az, aminek látszik. Egyik *mesterségesen* képzett oldal sem adhat men- és útlevelet a megmaradásra, minthogy kitiltási parancsra sincs felhatalmazása.

Mi marad? Mi veszik? A nagyidő dolga. Különben is: úgy írunk, ahogy *tudunk*. Ahogy megérdemeljük. A fiatalok – a mai fiataloknál is fiatalabbak – talán úgy írnak majd, ahogy *akarnak*. S ez jó. Ez reményteli. Ha az akarat nem az önkényességet, hanem a fénybe vont Én sugalmazását követi.

A regényműhelyek gazdái munka közben ellenállnak a regényelméleti teóriáknak. *Utólag* erre-arra rábólintanak, *utólag* bosszankodnak, ezen-azon elmosolyodnak. Ne felejtsük: a teoretikus is válságban áll, onnan magyaráz, ön-értékei szerint. Akkor segít, ha *személyünkben* érint meg, *a saját rokon személye által*. Ez öröm. Ez ünnep. Az inspiráció tápot kap – akár a módosításokra is, a fájdalmas hiúság pedig lehorgad. Más-különben Goethe: „Halvány minden teória, de zöld az élet aranyfája.” S ez nem képzavar, hanem spirituális bölcsesség.